

TÁRSADALOMRAJZ.

Adatok a XVIII. századbéli falusi életből.

A XVIII. század második felében mindegyre találkozunk olyan rendeletekkel, amelyek a század elején visszatelepült lakosságot saját érdekében is igyekezett rendhez szoktatni. Minthogy e rendeletek a meglévő állapotok megszüntetését célozták, a sok tilalmon keresztül élénk állítható az az élet, amely a század egész folyamán az egyes területeken folyt. Azok a rendeletek, amelyek az egész ország területére kiterjedtek, természetesen nem minden helyre vonatkozó adatokat közölnek, de azok, amelyek az általános rendelkezések alapján egyes területekre, egyes vármegyékre vonatkoztak, kétségtelenül annak a szűkebb területnek életébe nyújtanak bepillantást.

Ilyen általános rendelkezésen épült fel: „Békés vármegyének arról szabott rende, miképpen kellessék a Gyuladásokat eltávoztatni és ha megtörténnek, a tüzet hamarább eloltani“.

A rendeletet bevezető indokolás szerint: „Valaminthogy a jó rendtartás minden egyéb dolognak hasznos előmozdítására és a történendő tűznek mentül előbb leendő eloltására, amnyival inkább szükséges, men-nél gyakrabban szomorú példák eleinkbe adják azon tetemes károkat, a mellyel a gyuladásokból és a tűz eloltására szolgáló rendnek fogvatkozásából szoktak származni, Arra való nézve, hogy Az illetén Szeren-tsétlen esetek, és a tűz által eddig származott tetemes kárvallások, amennyire emberi mód szerint lehet, jövendőben eltávoztassanak ezen Vár-megyében lakó nép is mind egyébkor, mind pedig és legfőképpen magát előadandó Gyuladásnak alkalmatosságával magát mihez alkalmaztatni tudhassa, A Nemes Vármegye Felsőes Asszonyunk Kegyelmes Pa-rantsolatjából Az említett Gyuladásoknak eltávoztatására s a kigyulladt tűznek hová hamarább leendő elnyomására a következő rendet szabta“.

A bevezetés után harmincnégy pontban következnek a gondosan megszerkesztett szabályok, amelyek érdekesen világítanak be a XVIII. század derekának művelődéstörténeti, társadalmi, és néprajzi viszonyaiba.

A rendelet két részre oszlik. Az első a „gyuladásoknak eltávoztatásáról“, a második „a gyuladások eloltásáról“ intézkedik.

Ha az ember vidéki monografiákat forgat, két dologgal találkozik bennük lépten-nyomon. Folyómenti városok és falvak történetében az árvíz pusztításaival, sokszor egész falvak eltűnésével; a többiekben a gyakran ismétlődő hatalmas tüzesetekkel, melyek éppen úgy sokszor egész falvakat elpusztítottak, még a templomot sem kímélve meg.

Az alföldi falvakban ma már sokkal kevesebb a tüzeset, mint régen. Megtaláljuk ennek az okát azonnal, ha a község tornyából egy pillantást vetünk a lent fekvő házakra. Ahogy szaporodik a piros tető, úgy ritkul a „vörös kakas“ látogatása. Ma cserepet készítenek — sokszor

épen annak a gödörnek a szélén, ahol régebben a nádat vágták azzal a tolókaszával, amit már sok községben nem ismernének meg a jégpatkón dolgozó emberek unokái.

A rendelet szerint a „gyulladások háromféle okbul, úgymint: vagy a menykű ütésből, vagy a gyujtogatóknak gonoszságából, vagy pedig a tűzzel bánóknak gondatlanságából szoktak származni és ezeknek szerencsétlenségét (kivéve a menykű ütésekből származó gyuladásokat) a szorgos vigyázással alkalmasint meg lehet előzni, amely leginkább éjtszakának idején tsak azért is megkívántatik, hogy a Lakosok Gazdaságoknak folytatására nézve egész munkának idején földeik távolléte miatt nagyobb részint a Mezőn maradni kéntelenítettnek és ha némelyek haza mennek is egész napi súlyos munkáiknak folytatása után éjtszakai nyugodalomban az álomtul elnyomtatvák, magukra és jószágukra nem vigyázhatnak, ellenben pedig a Tolvajoknak és egyéb rosszra célzó szenvedélyeknek gonosz szándékjoknak elkövetésére éjtszakai alkalmatosság adatik“.

Hogy a gyujtogatásból eredő tüzet megelőzhessék és a házak egész éjjel át őrizet nélkül ne maradjanak, éjjeliőröket rendeltek a községek nagysága szerint. És pedig: Gyula Magyar városa 3, Gyula Német városa 3, Békés 4, Mező-Berény 3, Kőröstarcsa 1, Szeghalom 2, Gyarmat 2, Gyoma 2, Endrőd 2, Szarvas 4, Szent-András 2, Öcsöd 2, Orosháza 3, Komlós 2, Csaba 5, Kétegyháza 1 és Vári 1 „éjtszakai vigyázót“ volt kötelel tartani.

„Éjtszakai vigyázó“-nevet adott a hivatalos vármegye annak a anyáron szúrben, télen subában járó, lámpást és alabárdot hordozó embernek, akit a köznyelv az örökké rajta maradt „bakter“ szóval tisztelt meg. Bár látszólag semmit sem dolgozott, foglalkozása nem volt egészen iríglésre méltó.

Lelkére volt kötve az előljárásnak, hogy olyan embereket állítson, akiknek a személye ellen semmi kifogás nem tehető. A megválasztott „bitet tett“, hogy mindazt amit a vármegye rendelete kötelelsségeül ír elő, pontosan megtartja s mindenivel szemben egyformán jár el.

Hivatalos ténykedésének ideje télen és nyáron más-más időben kezdődött. „Szent György naptól fogva Szent Mihály napig 9 óra, Szent Mihály naptól fogva Szent György napig 8 órakor tartozott „az Helység Házánál“ megjelenni. Itt kapta a titkos parancsot, hogy melyik utcákba kell elmennie. Ez a parancskiadás és annak teljesítése erősen próbára tette az illetőnek topográfiai tudását, mert az utcáknak abban az időben nevük nem volt (ház számozás meg éppen nem). Olyan formán adhatták ki ezt a parancsot mindenütt, mint ahogy egyik nagyközségben a toronyőr a tüzet szokta kiáltani: „Az ibrányi tűzkúttul a második utca végén tűz van!“ De azért megtalálták, ha nehezen is, a kijelölt helyet. Megtörténhetett ugyan a bakterrel is az, ami a temetésre igyekvő pappal megtörtént, hogy órák hosszat kereste az utcát, míg végre úgy segítettek a bajon, hogy a halottat elébe hozták a temetőbe vezető útra. A bakter is megtalálta a kijelölt utcát, ha nem is mindjárt. Aztán apránként megtanulta valamennyit és becsületesen be is járta. Közben, az utasítás szerint, megszólította az utcán kóborlókat. Ha gyanús volt az éjjeli mászkáló, bekísérte a községházára, ahol betömlöcözte s folytatta tovább a kijelölt utcák bejárását. Ha az útja a keresma mellett vitt el

és ott megengedett időn túl „tobzódó népet“ talált, tartozott „haza parantsolni“. Az ellenszegülőkkel szemben a bírák segítségét kellett igénybevenni, akiknek viszont kötelességük volt nemcsak a bakter segítségére lenni, de az ilyen módon kezük közé került emberekkel a törvény teljes szigorával eljárni. Ha teljes szigorral el nem jártak, a bírákat is megbüntették.

Járása közben figyelnie kellett arra is, hogy rendes időn túl nincs-e valahol tűz. Ha volt, be kellett a házba térnie és figyelmeztetni a ház lakóit a „tűzre való vigyázásra“.

Előfordult, hogy az emberek minden rossz szándék nélkül, könnyelműségből égő gyertyával, vagy lámpás nélküli méccsel, vagy éppen égő pipával „az Istállóban, Csűrben és más egyéb tüzet könnyen fogható helyen“ jártak; „Az ollyatént azonnal megragadván az Község Házához őrizet alá vinni“ tartozott.

Nem csoda, ha a nehéz feladatán egy-egy kicsit könnyíteni igyekezett, mert nehéz volt rendet tartani ott, ahol minden lakás valóságos tűzfészek volt. Az az anyag, amelyet a sok vízállásos terület olcsón adott a házépítéshez, a legkisebb szikrától könnyen felgyuladt; hogyne gyuladt volna hát fel a szabad tűzhelyről felszálló tűz lángjától, amely nem a tetőn keresztül tört ugyan magának utat, de olyan kéményen, amelynek anyaga nem kevésbé fogta a tüzet. S ha még csak a kémény lett volna ilyen anyagból, de legtöbbször a ház fala is fából, vagy nádából készült.

Hogy biztonságossá tegyék a házakat, szabályozni kellett az építkezést. Ez a szabályozás sok egyéni jellemvonását, ősi sajátosságát szüntette meg az építkezésnek örökre, kiszorítva az egyszerű épületeket a tanyákra, ahol csendes halódással lassanként elpusztultak. Ezeknek az építményeknek az emlékét is fentartotta a rendelet.

„Számptalan káros történetekből elégségesen kitetszik, melly könnyen felgyuladnak az olyatén Házak, melyeknek falai és kéményei nád, vagy fa készületekből vagynak felépítve, azért az illetén Szerentsétlen eseteknek bizonyosabban leendő eltávoztatására telljességgel parantsol-tatik a Lakosoknak, hogy az a házakat és főképpen kéményeket, amelylyeket jövőendőben fognak építeni, nem sövény vagy nád falakbul, hanem vagy égetett téglábul, vagy pedig válogbul építsék“.

Látnivaló, hogy a XVIII. század elején visszaköltözött megyei lakosság visszatért az építkezésnek ösgeyszerű módjához, amelynek ősrégi emlékeit minden őstelep vörösre égett sártapaszból darabjaiban megtalálhatjuk. Természetesen, ezek a házak már nem voltak kunyhószerűen építve, hanem a mai beosztás felé alkottak átmenetet. Milyen hosszú idő kellett ahoz, míg ezekre nyitható ablakok kerültek.

Legyen elég e tekintetben Békésmegye 1777-ik évi jegyzőkönyvére hivatkozni, amely a katonaság beszállásolásával kapcsolatban ezeket jegyezte fel: „A Csabán elhelyezett katonaság parancsnoka kéri a megyét, rendelné el, hogy az olyan parasztházakon, melyekbe katonák helyezettnek el, legalább egy felnyitható ablak legyen. A megye erre azt feleli, hogy azt Csabán, minthogy ahoz értő mesterember nincs, kívánni nem lehet ennél fogva a kérelemnek hely nem adathatik“. (Haan: Regesták. Évk. X. 67.)

Hogy egy ilyen ház milyen egészséges lehetett, azt könnyen elképzelhetjük, ha a Helytartó tanács 1768-ban kelt egyik rendeletét olvassuk: „hogya a salétrom főzők a jobbágyok lakószobáit, konyháit feladni kívánják, hogy onnan a földet elhordják és abból salétromot főzzenek ki, a megye ebben nekik segédkezet nyújtson“. (U. o. X. 87.) Nem csoda, ha egy ilyen jobbágyház ára mint azt egy 1731-ből való irat bizonyítja, 20 frt. volt.

Természetes, hogy elővigyázatosság dolgában a XVIII. század magyarjai se jártak más úton, mint a maiak. Pedig a leírt épületekben szabad lángú világító eszközzel közlekedni még a mainál is nagyobb veszelemmel járt. Gyakran előfordult, hogy „éjszaka égő gyertyával, mécses, lámpás nélkül a padlásokra, Istállókban és Kamrákban járni merészeltek“.

Pedig milyen lehetett az a mécses és az a gyertya. A mécses egyszerű vagy talpon álló agyagedény volt, melyben az olaj tetején úszkáló rongyból csavargatott bél szolgáltatta a gyér világosságot. A gyertya pedig otthon készült, a mindkét végén lyukas üveg vagy bádóg öntőben, melyben a keresztül húzott durva kanócot olvasztott faggyúval öntötték körül, vagy lécre kötözve a nagy mártó edények segítségével hizlalták.

Került azért egy-egy óvatosabb ember is. Igaz, hogy az is legfeljebb papirossal behúzott lámpást használt. Ezeknek a lámpásoknak a használatát is eltiltották s kötelezték a gazdát, hogy „üvegből való lámpást szerezzen“. Akit pedig ilyen könnyelmű éjtszakai járkáláson értek, 12 pálcára vagy 10 pénzre büntették.

De a pipás emberekről sem feledkeztek meg.

Elrendelték, hogy mivel a gondatlan pipázás nagy alkalmatlósága a gyulladásoknak, „arravaló nézve senki, akárki legyen az a házon kívül, uttzákon, Istállókban s olyan helyeken, a hol nád, szalma, széna s egyéb könnyen felgyulladható állapotok tartatnak, égő pipával ne járjon, különben annyiszor 10 pénzre, vagy 12 pálczával fognak büntettetni“.

1747-ben még szigorúbb volt a büntetés, mert a megyegyűlés kihirdette, „hogy aki az utcán pipázni mer, a bírák huszonöt botot vágassanak rá, mely büntetés azonban 17 garassal megváltható“. (Haan: U. o. X. 87.)

Voltak azonban olyan elővigyázatossági intézkedések is, amelyek a baj okát igyekeztek megszüntetni. Bíró és esküdt választáskor választottak olyan esküdtet, akinek az volt a kötelessége, hogy hozzáértő alkalmas emberekkel időközönként, október közepétől március közepéig havonta sorra járja a lakosok házait, hogy a konyhákat, kéményeket és kemencéket megvizsgálják. Ha valahol hibát találtak, elrendelték azonnali kijavítását.

A romladozott kemencéjű és kéményű házaknál a kenyérsütést eltiltották. Ha nagyon rossz karban találták a tüzelésre szolgáló alkalmatlóságokat, jogukban állott azonnal lebontani s a tüzelést az egész porta területén mindaddig megtiltani, míg újra nem építik a lebontott építményeket. Ha bárki ellenszegülni próbált 12 pálcával büntették.

A len és kender szárítása miatt is sok baj lehetett. Ma kívárlják a természetes száradást és a törvényes tilalom következtében senkinek se jut eszébe, hogy a mai állóvizekben szűkölködő világban folyó vízben

áztassa a kendert s tűz mellett, vagy a szobában kemence mellett siettesse a száradást. Pedig régebben mind a kettő szokásban volt. A currens levelek tanuskodhatnak róla, hogy 1788-ban be kellett tiltani a folyó vízben való áztatást. De ki kellett adni a rendeletet arról is, hogy „A Kendernek és Lennek akár tűznél, akár pedig szobában a kemencém leendő szárasztása 10 pénz büntetés alatt tiltatik”.

Itt van a helye, hogy egy olyan dolog keletkezéséről is szóljunk, amely ma sem hiányzik úgyszólván egyik községből sem, sőt egyik-másikban több is található. Az utolsó sor házakon kívül, vagy ahol a víz ellen körgáttal van védve, azon kívül, mindenütt meg lehet találni a „szérűskerteket” vagy „raktárakat”.

Pedig ezt az intézményt nem ismerték a XVIII. sz.-ban s létrejötteknek is tűzbiztonsági okai voltak. Természetes, hogy fennállásuk óta jelentékenyen megváltoztatták a község gazdálkodásának belső képét. Olyan lehetett régebben egy-egy paraszt udvar Békésmegyében is, mint az Alföld sok kisebb helyén ma is. A házak mellett a gazdasági épületek között szénakazlak és szalmaboglyák terpeszkedtek. Az élet betakarítása idején pedig egymás mellé sorakoztak az aranyszőke kalászos asztagok. A körben forgó kocsik és lovak naphosszat taposták, nyomtatták az érett kenyérmagvakat. De a sok tűz ezt a kényelmes gazdálkodási módot végleg lehetetlenné tette. Raktárakat létesítettek ott, ahol a sok gyúlékony anyag nem válhatott a község veszélyére s csak annyit lehetett egyszerre az udvaron tartani, ami egy pár napra elegendő.

„Mivel az udvarokra összehordott nád, szalma és egyéb fűtési való gaz által alkalmatlanság nyújtatik a gyulladásokra, és akadály a tűznek eloltására. Azért ezeknek az Udvarokra nagyobb számmal leendő összehordása tellyességgel tiltatik. S egyszersmind nem többnek, hanem csak a mennyi egynehány napokra szükséges, behordása engedtetik”.

Shokásban volt, hogy a tűzhelyen éjtszakára is őrizet nélkül égve hagyták a tüzet s a tűzhely környékét körül rakták tűzrevaló anyaggal. Azért elrendelték, hogy: „Minden házigazda és gazdasszony házána! rakott tüzeire szorgalmatossan vigyázzon s minek előtte feküdni mégyen, Aztat vagy eloltsa, vagy pedig jól betakarja, a konyhában pedig tűzhelyre és Kemenczék szájjához szalmát, fát, nádat s egyéb tűzfogható állapotot ne rakjon hasonlóképven”.

Amennyire nem ügyeltek az éjtszakára meghagyott tüzre, éppen annyira nem törődtek azzal, hogy a hamu közé zsarátnok ne kerüljön. Úgy látszik, ez már gyakoribb szokás lehetett, mert a rávonatkozó paragrafust mindjárt a büntetésen kezdték. „Senki 12 pálca vagy pénz-büntetés alatt hamut és pernyét Az udvarban vagy utezára minek előtte Aztat vízzel jól meg nem öntözi, ki ne öntsön”.

Nyári időben szokás volt kint az udvaron tüzelni. Ez a szokás annyira elharapódzott, hogy nem csak az udvarokon; de az istállóban és a szérűkőn is tüzeltek. Hogy ebből mennyi veszedelem származott, arról felesleges beszélni.

(Folytatjuk.)

Banner, János.